

Maciej Kędzierski*

Międzynarodowa konferencja *Antropologia krajobrazu: obraz-zmysły-pamięć*

Instytut Kultury Europejskiej
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Gnieźnie,
25–27 września 2014 roku

W dniach 25–27 września 2014 roku w Instytucie Kultury Europejskiej UAM w Gnieźnie odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa *Antropologia krajobrazu: obraz-zmysły-pamięć*. Organizatorami przedsięwzięcia byli dr hab. prof. UAM Beata Frydryczak i dr Mieszko Ciesielski.

Organizacja konferencji była odpowiedzią na coraz częstsze dyskusje w gronie naukowym na temat problematyki krajobrazu, a w szczególności krajobrazu kulturowego, co wydaje się próbą „odrobienia” zaległości badań humanistycznych wobec tego zagadnienia. Problematyka krajobrazu oraz relacji w nim występujących na linii człowiek – przyroda bądź natura – kultura stanowi podstawę badań wielu dziedzin nauki, w tym między innymi kulturoznawstwa, antropologii, filozofii czy estetyki. Przedstawiciele tych dziedzin byli licznie obecni na konferencji. Ale też pojawili się na niej architekci krajobrazu, a także archeolog, co dowodzi, że dyskurs nad krajobrazem wymaga ze swej istoty namysłu interdyscyplinarnego.

Zainteresowanie krajobrazem znalazło swoje odzwierciedlenie w szerszym zakresie problemowym, a podjęta na konferencji tematyka w całej swej różnorodności i wieloaspektowości zasygnalizowała wielość zagadnień,

* Instytut Kultury Europejskiej UAM w Gnieźnie
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: maciejkedzierski@onet.pl

których przywołanie ujawnia całe bogactwo kwestii nierozstrzygniętych, wymagających dookreślenia, tak jak samego zdefiniowania wciąż wymaga krajobraz (B. Frydryczak, *O dwóch sensach krajobrazu*). Jeżeli uznać, że krajobraz kulturowy jest faktycznie otaczającą nas rzeczywistością, to jego podstawowym elementem jest nie tylko przestrzeń przyrodnicza, nie tylko architektura czy urbanistyka, ale wiąże się on z całym rozwojem cywilizacyjnym i kulturowym, a zatem w jego zakres wchodzi również krajobraz miejski (R. Zapłata, M. Kostaszuk-Romanowska, G. Filip). W dyskursie naukowym wyróżniono dwie odmiany krajobrazu kulturowego: harmonijny i dysharmonijny¹. Pierwszy przypadek odnosi się do działań człowieka, które w ograniczonym stopniu ingerują w naturę, drugi ma charakter destrukcyjny i polega na negatywnym przekształceniu terenów, szczególnie na obszarach bogatych w złoża naturalne². Te aspekty znalazły swoje odzwierciedlenie w tematyce referatów, w których z jednej strony akcent stawiany był na estetyczne aspekty krajobrazu (M. Salwa, *Krajobraz jako doświadczenie estetyczne*), z drugiej na obszary zdegradowane (M. Popczyk, *Krajobraz jako obraz*). Konferencja ujawniła wielość „odsłon”, w jakich problematyka krajobrazu nabiera szczególnego znaczenia: kontekst filozoficzny (P. Schollenberger), medioznawczy (K. Banaszekiewicz), literaturoznawczy (M. Pacukiewicz), antropologiczny (D. Angutek), turystyczny (M. Szewerniak, M. Kostaszuk-Romanowska) to tylko wybrane ich przykłady.

Krajobraz kulturowy składa się z krajobrazu naturalnego i miejskiego. Z racji zainteresowań badawczych, ale też w nawiązaniu do wystąpienia dra Józefa Tarnowskiego oraz lic. Patrycji Knast i autora niniejszego sprawozdania, warto zastanowić się nad krajobrazem kulturowym w aspekcie miasta. Jeżeli łączyć osadnictwo człowieka z pojęciem krajobrazu kulturowego, to należy przyznać, że kształtowały go już pierwsze osady założone przez człowieka. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym, na który składały się między innymi osiągnięcia nauki i kultury, intensywność eksploatacji krajobrazu wzrastała. Średniowieczne miasta, otoczone wałem, fosą lub murem, były swoistymi „wyspami architektury” na tle terenów leśnych. Dzisiaj ich pozostałości stanowią cenne dla historii kultury zabytki, które wymagają właściwych sposobów ekspozycji, o czym w swoim wystąpieniu mówił Rafał Zapłata.

¹ A. Paprzycka, *Kryteria typologii i oceny krajobrazu kulturowego*, [w:] *Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu*, red. A. Szponar, S. Horska-Schwarz, Wrocław 2005, s. 78.

² M. Walczak, *Analiza krajobrazowa w planach ochrony parków krajobrazów*, „Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych” 2007, nr 30, s. 66.

Przekształcenia ośrodków miejskich na przykładzie Polski mogą stanowić przedmiot długiej debaty akademickiej. Należy nadmienić, iż przeobrażenia krajobrazu miejskiego miały i mają ogromny wpływ na krajobraz kulturowy. Renesans nie przyniósł drastycznych zmian w miejskim krajobrazie – wiele rozwiązań bazowało na średniowiecznych koncepcjach³. Dopiero okres baroku rozpoczął kształtowanie nowych zjawisk. Ogromny wpływ na krajobraz kulturowy miała rewolucja przemysłowa zapoczątkowana w XVIII wieku w Wielkiej Brytanii. Liczne osiągnięcia nauki pozwoliły na dynamiczny rozwój przemysłu w ośrodkach miejskich. Masowy rozwój fabryk wymusił migracje ludności ze wsi do miast. Zjawisko to doprowadziło z jednej strony do zaniedbań gospodarstw wiejskich, a z drugiej do intensywnego rozwoju miast i wzrostu miejskiej zabudowy. W miastach ogarniętych rewolucją przemysłową pojawiły się nowe rozwiązania technologiczne, które wpisały się na stałe w krajobraz i wpłynęły negatywnie na środowisko naturalne. Mam na myśli między innymi infrastrukturę kolejową (tory, dworce, wiadukty), żeglowną (kanały) czy transportu miejskiego. Dla środowiska pojawiły się całkowicie nowe zagrożenia pod postacią zanieczyszczenia powietrza, wód i gleby.

Mieszkańcy dużych aglomeracji szybko zatęsknili za naturą. Pierwszą oznaką zbliżenia miasta z przyrodą według Gernota Böhmego były parki oraz wille⁴. To zjawisko pojawiło się w XIX wieku na fali przemian politycznych i gospodarczych. To właśnie wtedy parki stały się przestrzeniami otwartymi, a wille miejscami publicznymi⁵.

Pobyć poza miastem, na wsi lub w ośrodkach letniskowych, wiązał się z odpoczynkiem od zgiełku oraz regeneracją zdrowia. Alternatywą dla brudnych i zatłoczonych metropolii stały się miasta-ogrody, oparte na utopijnej, ale interesującej idei Ebenezera Howarda. Miasta-ogrody stały się przykładem nowoczesnego projektu urbanistycznego, utrzymującego w jedno miasto jako miasto oraz zachowującego w nim przyrodę⁶. O zapotrzebowaniu na budowę miast-ogrodów wspominał na początku XX wieku między innymi Władysław Dobrzyński. W tekście *Zdrowie publiczne a idea miast-ogrodów* polski uczyony przytoczył wiele przykładów świadczących o patologiach życia w mocno zindustrializowanych

³ A. Nitkiewicz-Jankowska, G. Jankowski, *Krajobraz kulturowy jako walor turystyczny*, „Krajobraz a Turystyka” 2010, nr 14, s. 190.

⁴ G. Böhme, *Filozofia i estetyka przyrody w dobie kryzysu środowiska naturalnego*, tłum. J. Merecki, Warszawa 2002, s. 56.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, s. 57.

aglomeracjach. Dobrzyński wspominał między innymi o chorobach, niechlujstwie, alkoholizmie czy przestępczości, których skutkiem była wysoka śmiertelność. Szansą na poprawę komfortu życia stały się wspomniane *garden-cities*, budowane w Anglii, Niemczech, Francji, a nawet w Rzeczypospolitej.

Trudna do zrealizowania koncepcja miasta-ogrodu przyniosła rzeczywiste zmiany w krajobrazie kulturowym. *Garden-cities*, położone w niewielkiej odległości od dużych miast, składały się przede wszystkim z niskiej zabudowy otoczonej terenami zielonymi i rolniczymi. Zgodnie z założeniami Howarda miasta-ogrody nie mogły spontanicznie zwiększać swojej powierzchni – w przeciwieństwie do Londynu bądź Paryża. Według ustalonego schematu *garden-city* oparto na planie koła przeciętego wyznaczonymi ulicami i alejami. W ośrodku miejskim nie mogło zabraknąć licznych parków, skwerów, ogródków przydomowych, sztucznych zbiorników wodnych czy specjalnych stref przeznaczonych na rekreację lub usługi. Należy nadmienić, że miasto-ogród powinno być połączone węzłem kolejowym z najbliższą aglomeracją.

Miasta-ogrody, które najintensywniej rozwijały się w początkach XX wieku, stały się wyspami czystości, zdrowia, harmonii i spokoju na tle zatłoczonych i brudnych metropolii. W aspekcie krajobrazu kulturowego *garden-cities* znacząco różnią się od aglomeracji miejskich – przede wszystkim nasyceniem krajobrazu elementami przyrodniczymi. Mimo iż na świecie zachowało się wiele miast opartych na założeniach Howarda, opisywany model urbanistyczny nie zyskał masowej aprobaty.

Rozbudowa aglomeracji pod postacią tworzenia nowych osiedli mieszkaniowych doprowadza do dalszej degeneracji krajobrazu kulturowego. Historyczne doświadczenia nie przekonały urbanistów, architektów ani włodarzy miast do wprowadzenia istotnych zmian.

Niniejsza refleksja nad krajobrazem kulturowym jest tylko przyczynkiem do tematyki podjętej na konferencji naukowej. To właśnie spotkania ludzi nauki – wysokiej klasy specjalistów, którzy z pasją zajmują się problematyką krajobrazu kulturowego – pozwalają ocenić stan badań nad tą dziedziną.

Konferencja cieszyła się dużym zainteresowaniem, o czym świadczy pokaźna liczba zgłoszonych referatów z Polski, Ukrainy i Chin. Polskie środowisko naukowe reprezentowane było przez przedstawicieli z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Zielonogórskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Uniwersytetu

Wrocławskiego, Uniwersytetu w Białymstoku, Uniwersytetu Gdańskiego, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie i Politechniki Krakowskiej. Jako gość honorowy z wykładem plenarnym wystąpił profesor Arto Haapala z Uniwersytetu Helsińskiego, dla którego była to pierwsza wizyta w naszym ośrodku naukowym.

Konferencja została uroczystie otwarta w Auli Instytutu Kultury Europejskiej przez zastępcę dyrektora IKE dra hab. prof. UAM Marka Kaźmierczaka i organizatorów przedsięwzięcia. Głos zabrał również przedstawiciel władz lokalnych – wiceprezydent miasta Gniezna Czesław Kruczek.

Jako pierwszy referat wygłosił prof. Arto Haapala. Fiński estetyk zaprezentował referat zatytułowany *The Range of Everyday Aesthetics*, który dotyczył przemysłów na temat estetyki codziennego życia na podstawie koncepcji filozoficznych Martina Heideggera. Naukowiec odszedł od tradycyjnego rozumienia estetyki i skoncentrował się na praktycznej aktywności człowieka w codziennej przestrzeni. Poruszył także kwestię problematyczności na linii etyczność i estetyczność w codziennym życiu. Prelegent nie pominął aspektów odnoszących się do estetyki miasta, koncentrując się szczególnie na Helsinkach. Kolejne wystąpienia poświęcone były różnym aspektom krajobrazu. Dr hab. prof. UAM Beata Frydryczak mówiła o dwóch sensach krajobrazu – estetycznym oraz kulturowym. W referacie poruszyła także problematykę kategorii krajobrazów, czyli *the picturesque* i wzniosłość. Następnie wystąpili dr Mateusz Salwa (Uniwersytet Warszawski), dr Dorota Angutek (Uniwersytet Zielonogórski) i mgr Anna-Barabasz-Bielecka (Uniwersytet Jagielloński). Po pierwszej sesji uczestnicy konferencji udali się na zwiedzanie Katedry Gnieźnieńskiej.

W godzinach późnopołudniowych przystąpiono do obrad w dwóch sekcjach. Ponownie dyskutowano nad odmianami krajobrazu, między innymi w ujęciu architektonicznym i artystycznym. Wśród prelegentów znaleźli się dr Paweł Pasięka (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego), dr Anna Wolińska (Uniwersytet Warszawski), dr Piotr Schollenberger (Uniwersytet Warszawski), dr hab. prof. UŚ Marcia Popczyk (Uniwersytet Śląski), dr Roma Sendyka (Uniwersytet Jagielloński), dr Rafał Zapłata (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) i mgr Łukasz Pośluszny (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Moderatorami dyskusji w pierwszym dniu konferencji byli prof. Maria Popczyk oraz dr Mieszko Ciesielski.

Drugiego dnia prowadzono obrady w czterech sesjach naukowych. W pierwszej dr hab. Karina Banaszekiewicz z Uniwersytetu Śląskiego wygłosiła referat dotyczący antropologii pejzażu filmowego. Z kolei lic. Krzysztof Dix

z Uniwersytetu Wrocławskiego przywołał melancholijne krajobrazy na podstawie filmów Eugène'a Greena. Ostatnie wystąpienie tej sesji, mgra Tymoteusza Andrearczyka z Uniwersytetu Warszawskiego, odnosiło się do motywu chmur w obrazach. W drugiej sesji dr Józef Tarnowski z Uniwersytetu Gdańskiego wygłosił referat odnoszący się do koncepcji miast-ogrodów. Tarnowski w szczegółowy sposób omówił historię polskich i zagranicznych *garden-cities*. Nadmienił również o modernistycznych i postmodernistycznych mutacjach wspomnianej idei. Owe mutacje to na przykład mało estetyczne blokowiska. Referent wspominał również o szczątkowych elementach założeń *garden-cities* w nowoczesnych osiedlach, które mają być magnesem dla nowych mieszkańców. Oczywiście lokowanie skwerów, trawników bądź innych terenów rekreacyjnych w przestrzeni między blokami nie ma nic wspólnego z historycznymi przykładami miast-ogrodów typu Hellerau czy Letchworth. Wystąpienie dra Józefa Tarnowskiego uzupełniła praca dwóch studentów Instytutu Kultury Europejskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza – lic. Patrycji Knast i lic. Macieja Kędzierskiego. Studenci przybliżyli uczestnikom konferencji problematykę zastosowania koncepcji miasta-ogrodu na przykładzie podpoznańskiego Puszczykowa. Dwa kolejne referaty również odnosiły się do zagadnień związanych z urbanistyką oraz architekturą. Dr hab. Renata Tańczuk i dr hab. Dorota Wolska z Uniwersytetu Wrocławskiego omówiły przemiany krajobrazowe na przykładzie zespołu pałacowo-parkowego w Dobrzycy. Następną prelegentką była mgr inż. Anna Steuer-Jurek z Politechniki Krakowskiej, która przedstawiła założenia folwarczne XIX-wiecznych rodów szlacheckich rejencji opolskiej. Wystąpienie było uzupełnione prezentacją multimedialną, bogato ilustrowaną materiałami archiwalnymi. Jako ostatni wystąpił prof. dr hab. Stanisław Jakóbczyk z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Naukowiec przedstawił swoje spostrzeżenia na temat krajobrazu pól bitewnych, głównie aren największych potyczek z okresu I wojny światowej.

W trzeciej sesji skoncentrowano się na tematach przypisywanych turystyce i promocji zdrowego stylu życia. Dr Monika Kostaszuk-Romanowska z Uniwersytetu Białostockiego omówiła rolę, jaką odgrywa krajobraz we współczesnych praktykach turystycznych. Z kolei lic. Magdalena Szewerniak z Uniwersytetu Wrocławskiego wprowadziła nas w tematykę związaną z krajobrazem górskim.

W czwartej sesji jako pierwszy wystąpił dr hab. Marek Pacukiewicz z Uniwersytetu Śląskiego. Referent dogłębnie przeanalizował warstwy krajobrazu w dziele Stanisława Staszica pt. *O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski*. Jako ostatni zaprezentował się dr Piotr Pawlak

z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Referent poruszył temat krajobrazu po bitwie w aspekcie myśli wojskowej, odnosząc się do aktualnej sytuacji geopolitycznej. Moderatorami poszczególnych sesji byli: dr hab. Renata Tańczuk, dr Mieszko Ciesielski, dr Piotr Pawlak oraz dr Józef Tarnowski.

W trzecim i zarazem ostatnim dniu konferencji po owocnych obradach uczestnicy udali się na wycieczkę do Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, na Ostrów Lednicki oraz do Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Warto zaznaczyć, że miejsce wyjazdu nie było przypadkowe. Muzeum położone jest na terenie o bogatej charakterystyce krajobrazowej, dostarczającej wielu przeżyć estetycznych. Podkreślmy, iż zwiedzającym w tym dniu towarzyszyła piękna pogoda.

